sopisech příslušných a také při jiné příležitosti, čehož následek byl, že dr. Chlup ve veřejnosti s názory těmi nevystupoval. Ale patrně nevzdal se jich v seminárních čteních, odkudž snad jevily pozdní vliv na některé pracovníky v nějaké závislosti se nacházející od dr. Chlupa, takže právě nyní jali se roztrubovati zamrzlé zvuky, kouzla zajímavosti dávno zbavené, jako nový objev, určený psychologii změniti od základu.

V tomto čísle »České Mysli« je článek dr. Kratiny a referát o spisu dr. Uhra o americké výchově, z nichž se možno našemu čtenářstvu přesvědčiti o podrobnostech celého sporu a o správnosti stanoviska, jež jsem zde v referátě o scholastické filozofii u nás k nim zaujal. Cui prodest? theologiae, nec non philosophiae scholasticae — náboženská filosofie, která touží po obnovení spekulativní psychologie s nesmrtelnou duší, bude se snad tím na jistou dobu utěšovati. Doufejme však, že ti sami její bezděční fedrovatelé se vzpamatují, aby empirickou psychologii neobětovali za utopie náboženské mytologie.

B. PSYCHOLOGICKÉ

FERDINAND KRATINA:

K dnešnímu zápasu o psychologické principy

Úvod.

Kdo sleduje pozorně odborný psychologický výzkum posledních dvaceti let, nemůže neviděti plánovitý zápas soustředěný se stupňovanou silou kolem psychologických principů. Pojmy celku, tvaru (Gestalt) a struktury zachycují v příznačné zkratce toto úsilí a stávají se téměř revolučním heslem úplného principálního obratu v psychologii. Tento obrat ovšem nepřišel přes noc, nýbrž byl připravován znenáhla a postupoval ruku v ruce zejména se zdokonalováním psychologických metod. Pohleďme jen, v jakých skvělých a výrazných etapách proběhla na př. německá psychologie od Herbarta přes Webra, Fechnera, Wundta, Ebbinghausa, Münsterberga, G. E. Müllera, Stumpfa a dále přes Külpa, Acha, Bühlera, Selza, anebo přes Ehrenfelsa, Witaska, Benussiho až k dnešní škole lipské (Krueger, Sander, Ipsen, Volkelt), škole berlínsko-giessenské (Köhler — Wertheimer — Koffka), nebo marburské (E. R. Jaensch). Tato jména zachycují dobře historii zápasu o psychologické základy. Bez historické souvislosti není ovšem možno dnešní nové orientaci v psychologii rozumět. Pokusím se tedy podati v této práci ne snad chronologii psychologického výzkumu, nýbrž kritický rozbor starých i nových psychologických principů na historickém pozadí. Poněvadž tento úkol nelze provést bez stálého styku s konkretním výzkumem, bude brán i k němu náležitý zřetel.

Stará psychologie a její principy.

a) Historické poznámky.

Základní charakter staré psychologie spočívá v jejím přírodovědeckém pojetí: psychologie není prý ničím jiným nežli mechanikou duševního dění, jejímž úkolem je zachycení zákonných nutností v individuu hotovém, neměném a nepodléhajícím vývoji. Je až příliš zřejmé, že se v tomto názoru uplatňuje analogie fyzikální mechaniky a její pojmové soustavy. Proto také stará anglická asociační psychologie 17. a 18. století (Hobbes, Locke, Hume, Hartley) je pracována jako věda o zákonných »pohybech idejí.« Podle vzoru nejjednodušších složek anorganické přírody, atomů, hypostazovali angličtí asocianisté t. zv. jednoduché představy (simple ideas) jako nositelé duševního pohybu. U Humea je na př. asociace chápána jako princip usnadňovacího přechodu od představy k představě. Kategorie čisté věcné, anorganické, byly tu tedy bez kritiky přenášeny na život duševní. Stejně si vedla asocianistická psychologie, když převáděla složitější duševní děje na »svazky idejí« spojovaných vždy stejnou asociační silou. James Mill (1773—1836) na př. uznává jen jednu třídu duševních jevů a jen jeden zákon je ovládající, totiž asociaci. V novověké psychologii uplatnil se tedy znenáhla čistě mechanistický, atomistický poznávací ideál. Je známo, že J. S. Mill v přírodovědeckém opojení přirovnával asociační zákon k zákonu gravitačnímu. V německé psychologii byla myšlenka duševní mechaniky propracována v uzavřenou soustavu Herbartem a jeho stoupenci Drobischem, Volkmannem, Nahlowskym. I Herbart — zřejmě pod vlivem anglických asocianistů — uznává jen jednu základní formu duševního dění, představy. Píše o pohybech představ jako psychických atomů, o jejich síle, velikosti, klesání, stoupání. Také cit a chtění převádí Herbart na představové vztahy, na jejich vzájemné potlačování, zeslabování atd. V uskutečňování mechanistického vědního ideálu jde dokonce tak daleko, že se pokouší o matematickou formulaci zákonů představového pohybu. Tento pokus se však příliš záhy ukázal jako nemožný a neplodný, neboť spočíval na zcela libovolných domněnkách. I Herbart tedy zůstal v zajetí kategorií vzatých z anorganické přírody a neviděl, či nechtěl viděti, že duševní děje jsou pochody životní, podléhající nepřetržité proměnlivosti, vývoji. Myšlenka genetická je ovšem nesrovnatelná s děním anorganickým, nemá tedy u Herbarta při jeho mechanistickém vědním ideálu žádného místa.

Další vývoj psychologie jde ve znamení experimentálních a měrných metod. Hned k prvým úspěchům Webrovým a Fechnerovým se upíná naděje, že psychologie se stane opravdovou vědou o zákonech vedle fyziky a chemie. Tato tendence ovládala počáteční stadium psychofyziky. Fechner snil o eksaktní matematické formulaci psychofyzického »zákona«, který by zachycoval vztah mezi duševním

a hmotným. V těchto intencích vybudoval své »Elemente der Psychophysik« (1860), v nichž se pokusil eksaktně zachytiti závislost duševních dějů na dějích hmotných. Postupem doby se ovšem tato široká koncepce opouští a psychologové se omezují jen na vztah mezi počitkem a popudem.

Fechner pátral po měrné jednotce, která by mohla sloužit k přímému měření duševna. Taková jednotka byla spatřována v počitku, v němž byla mylně viděna opravdová veličina, která by se dala sečítati, odčítati, násobiti, děliti. Nehledíme-li k tomuto omylu, přinesl psychologický eksperiment postupem doby dalekosáhlé a pronikavé úspěchy. V této souvislosti pochopíme, že někteří filozofové a logikové, zejména Rickert a Windelband tím více zdůrazňovali přírodovědecký charakter psychologie. Vycházeli z mylného protikladu věd kulturních čili historických a věd o zákonech, k nimž řadili též psychologii. Podle Rickerta[1]) psychologie jako věda o zákonech nemůže být základem věd historických a myšlenka vývojová nemá v psychologii oprávnění, neboť hlavní úkol psychologie prý záleží v mechanice individuálního duševního dění. Genetická myšlenka je tedy z psychologie vylučována a její platnost připouštěna jen pro dění historické. Rozumí se samo sebou, že také o sociální podmíněnosti duševního dění není v té době ještě řeči. Teprve Wundtova »Völkerpsychologie« obrátila svůj zřetel tímto směrem, aby napravila jednostranost mechanistického pojetí.

Eksperientální výzkum rozrůstal se znenáhla do všech oblastí duševního dění a také jeho metodika stávala se stále složitější a eksaktnější. Stačí připomenouti si dílo Wundtovo, Kraepelinovo, Ebbinghausovo, G. E. Müllerovo, Stumpfovo, dílo školy würzburské a j. K eksperimentu přistoupily dále ještě metody měrné, umožňující kvantitativní určování různých funkčních závislostí. Díky eksperimentálním a měrným metodám rozrostlo se vědění o duševních faktech a jejich funkčních závislostech do takových rozměrů, že dnes již není jednotlivci možno je dokonale zvládnout. Starý atomisticko-mechanistický ideál žije i nadále v psychologii, ale na místě »jednoduchých představ« vystupují dnes »jednoduché počitky«. A při tom stále se v psychologii zdůrazňuje asociační souvislost jako vrcholná zákonitost spojující elementy v složité útvary a určující jejich průběh. (Ebbinghaus, G. E. Müller). Od dob Wundtových místo analogie fyzikální nabývá převahy analogie chemická a v psychologii mluví se ne o atomech, nýbrž o elementech. Ovšem tuto elementovou analogii nelze po způsobu chemie vésti do žádných důsledků, zůstává opravdu pouhým obrazem. Ale dnes se také vidí, že ani psychologický eksperiment nelze ztotožňovat s fyzikálním nebo chemickým. Nikomu se dosud v psychologii nepodařilo rozkládat anebo zase skládat duševní prvky tak jako v chemii. »Psychologický eksperiment nemůže tak jako chemický — a dokonce

[1]) H. Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung (1902).

už ne fyzikální — sestrojiti čisté případy, z nichž by se smělo bez dalšího, t. j. bez opakování a bez variace pokusu, usuzovati na zákonné nutnosti anebo také jen na strukturové souvislosti.«[1]) Tato a jiná fakta, o nichž bude ještě zmínka, ukazují, že o stejnosti psychologie s přírodními vědami nelze mluvit. Vědecký pokrok v psychologii vede k tomu, že protivývojový ideál atomistické mechaniky byl postupně zatlačován do pozadí a opouštěn. S tím také souvisí, že genetická a sociální podmíněnost duševního dění není již popírána[2]), nýbrž je naopak zdůrazňována jako pracovní program, tak zejména v Kruegrově knize »Über Entwicklungspsychologie«. Důsledkem toho stavu je potom jiný poměr k historickým vědám. Dnes se vidí, že historické dění musí být v souhlase s všeobecnými podmínkami a formami duševního života. Na př. v jazykovědě nelze zajisté hájiti fakta, jež by byla v rozporu s psychologickým výzkumem řeči.

b) Principy staré psychologie.

Všimněme si nyní blíže základních principů staré psychologie. Přírodovědecká orientace vedla v psychologii po metodické stránce nutně k rozbornému principu. K složitému duševnímu dění přistupovalo se pod zorným úhlem analysy, duševní děje byly rozbírány ve složky a zdůrazňována tendence dospěti k složkám posledním, nejjednodušším, dále již nerozložitelným, k elementům. Většina psychologů uznává dva elementy, počitek a jednoduchý cit, ale někteří jdou ve zjednodušování ještě dále a pracují jen s jediným elementem, počitkem. Bezprostřední smyslová data, vjemy, jsou tedy rozkládány v počitky. Jak uskutečňuje potom stará psychologie svůj syntetický úkol? Vjemy jsou podle běžného názoru psychické kompleksy a jejich složky souvisí spolu čistě sumačně, na způsob mosaiky, jako pouhá nakupenina, pouhý součet, svazek (obsah a + obsah b + obsah c + ...). Tak sumačně souvisejí spolu nejen počitky, nýbrž i ostatní data, k nimž analyza vjemová dospívá; to znamená, že k počitkům »se připojují« stopy dřívějších vjemů, city, pozornost, volní pochod atd. Stále tedy jde konec konců o pouhý součet obsahů, agregát úplně mechanický a věcně (obsahově) nahodilý, libovolný. O nějakém smyslu složek v rámci kompleksu tu přirozeně není řeči. A nejen u vjemů, také u představ a myšlenek vidíme to skládání složek v složitý útvar, ten postup zdola nahoru, a sice tak, že toto kupení a spojování je určováno jen vnějšími činiteli.

K počitkům sahá se nejen při výkladu vjemů, nýbrž i představ a intelektuálních výkonů. Myšlenky jsou podle starého nazírání před-

[1]) F. Krueger, Über Entwicklungspsychologie, Leipzig, 1915, str. 65.

[2]) U nás zdůraznil genetické hledisko již před třiceti lety prof. F. Krejčí a nejnověji je plánovitě uskutečňuje prof. M. Rostohar ve svých »Studiích z vývojové psychologie.« I. (Brno 1928).

stavové řady a představy jsou vlastně jen zvláštní druh počitků: počitky vybavované, sekundární, které se ve vědomí objevují na základě stop, jež po sobě zanechávají počitky primární. Rozdíl mezi počitkem a představou byl by jen v periferním (smyslovém) anebo centrálním (mozkovém) původu. Proto mnozí psychologové nazývají představy také centrálně vzbuzovanými počitky.

Všimněme si dále představ a jejich průběhu. Je-li průběh počitků vázán na fyzikální popudy, rozhoduje o představovém průběhu a s o c i a č n í z á k o n. Ten zní: setkaly-li se ve vědomí dva obsahy **a** a **b** současně nebo bezprostředně po sobě, eksistuje tendence, na základě které obsah **a** — objeví-li se pak ve vědomí — vyvolává také obsah **b**. (Zákon prostorově-časové kontiguity.) Příčina toho jevu je hledána v asociaci (sdružení) předpokládaných stop. Jak tedy takové reprodukované představy spolu souvisí? Jen na základě nahodilého e k s i s t e n c i á l n í h o[3]) s p o j e n í v současnosti nebo v následnosti. Toto pojetí však neodpovídá skutečnosti. Vybaví-li mně na př. zaslechnutý začátek známého přísloví také jeho zbývající část, nelze přece tvrdit, že prvé slovo mně vybavilo druhé, plus třetí, plus čtvrté atd. Jinými slovy souvislost v takové reprodukci není jen mechanicky sumační, není bez obsahového, věcného vztahu, není nahodilá a věcně lhostejná. Asociační zákon však zná jako nutnou podmínku jen eksistenciální spojení, jen danost vedle sebe, nebo po sobě. Na stejné základně pohybuje se i fyziologický výklad asociace: určitá suma gangliových buněk je spojována vodivými drahami. Tedy v podstatě zase řada mikroskopických ústrojů, fungujících vedle sebe. Koffka[4]) velmi případně poukazuje na shodu mezi mechanickým rozborem v prvky postrádající smyslu a mechanickým asociačním poutem pouhé eksistenciální, rovněž bezesmyslové souvislosti.

Důležitým článkem asociační nauky je také zákon o vybavování na základě podobnosti: podobné obsahy se navzájem vybavují. Zde jistě nelze předpokládati asociační spojení stop, neboť přítomný obsah mně vybavuje podobný obsah minulý, který s prvým dosud ve spojení nebyl. Máme zde tedy co činiti s reprodukcí bez asociace, minulý obsah je vybavován ne na základě pouhé eksistenciální, nýbrž věcné souvislosti s přítomným. Tato zákonitost je tedy čímsi nesourodým vedle zákonitosti asociační.

Vraťme se nyní k rozbornému principu, z něhož jsme při kritice základů staré psychologie vyšli. Podle něho lze každý smyslový vjem rozebrati v počitky podmíněné fyzikálními popudy. V tomto názoru je vlastně obsažena hypoteza, že o smyslových datech rozhoduje pouze popud. Bezprostředním důsledkem této domněnky jest, že konstantními

[3]) M. Wertheimer, Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt. Psycholog. Forschung, Bd. I., Berlin, 1922, str. 49.

[4]) K. Koffka, Psychologie, str. 541. (V Dessoirově „Philosophie in ihren Einzelgebieten", Berlin, Ullstein, 1926.)

popudy jsou podmíněny také konstantní počitky. Proto nazývá Köhler tuto domněnku konstanční (Konstanzannahme). Tato věta byla v psychologii dlouho pokládána za zajištěnou, přes to, že je nedokazatelná. Stumpf se pokoušel ve své »Tonpsychologie« ji zdůvodniti, Cornelius vybudoval svou psychologickou soustavu bez ní, ale teprve Köhler (1913) ji odmítl jako nedokazatelnou. Opuštění této domněnky, k němuž se odhodlala nová psychologie (škola Kruegrova, škola Wertheimer-Köhler-Koffkova), vede k novým a dalekosáhlým důsledkům, o nichž bude ještě pojednáno. Köhlerova[5]) kritika konstanční hypotezy má zásadní důležitost, proto ji uvedu ve všech podstatných bodech.

Věta o jednoznačném, pravidelném funkčním vztahu mezi popudem a počinem, k níž se dospělo na základě pozorování, má celou řadu výminek. Výminkou je na př. t. zv. konstantnost velikosti, směry a barvy, t. j. onen fakt, že vidíme věci v určitých mezích přes měnící se vzdálenosti od pozorovatele (= přes zmenšovaný sítnicový obraz) ve stejné velikosti, přes různé pohyby hlavy a očí ve stejném směru a přes různá osvětlení ve stejné barvě.[6]) Výjimkou je psychologicky významný jev figury a pozadí (jež mohou být střídavě zaměňovány, t. j. z figury může se stát pozadí, z pozadí figura), potom skrývačky (Vexierbilder), kde popudová konfigurace je stále neměná a řada jiných. Těchto výminek jsou si psychologové vědomi, aby však zachránili větu o konstantnosti vztahu mezi popudem a počitkem, sahají — jak ukazuje Köhler — k těmto pomocným hypotezám: 1. Počitkový obsah může být povšimnutý i nepovšimnutý (nevědomý). Nepovšimnuté počitky nemohou být pozorovány, ale proto prý neztrácejí na své psychické povaze tím, že jsou jen vysuzovány. 2. I tam, kde jde o povšimnuté počitky, nejsou přímým východiskem výzkumu, nýbrž teprve soudy o nich. A takové soudy mohou obsahovati klam o počitkové realitě. Poněvadž v mnohých případech nelze nic zjišťovati ani o počitku ani o soudu jeho se týkajícím, vede to k tomu stavu, že máme i nevědomé soudy o nevědomých počitcích.[7])

Těmito pomocnými domněnkami lze sice konstanční hypotezu udržet, ale dospíváme tak k teorii, kterou nelze vůbec vyvracet (totiž přímým pozorováním). Köhler ukazuje, že konstanční domněnka selhává i jako pracovní hypoteza, jak by ji rád udržel Stumpf. Opírá se o tyto důvody: 1. Obě pomocné domněnky, o nevědomých počitcích i nevědomých soudových klamech, nedají se věcně vyvracet, neboť experimentum crucis je tu nemožné. Proto z vědecko-technických důvodů se nedopo-

[5]) W. Köhler, Über unbemerkte Empfindungen und Urteilstäuschungen, Zeitschr. f. Psych., Bd. 66, 1913, str. 51—80.

[6]) Viz moji knihu »Eidetická vloha u mládeže«, Praha, Orbis, str. 26, 28.

[7]) K nevědomému duševnu se uchyloval rád zejména Th. Lipps, B. Erdman, ale také Helmholtz, v. Kries, Stumpf, škola štýrskohradecká, Driesch a jiní.

ručují. 2. Poněvadž všichni psychologové uznávají určité výjimky z konstanční domněnky, musilo by eksistovati kriterium, jež by umožňovalo rozhodnutí, kdy jde o opravdovou výjimku a kdy o soudobý klam. Toho však není. 3. Možnost soudového klamu zbavuje často badatele povinosti přesného výzkumu, což je vědecky nevýhodné. 4. Je-li možno nedůvěřovati soudu jen tehdy, když jde o výjimku z konstanční domněnky, stává se teorie vlastně úplně libovolnou. 5. Poukazuje-li se na to, že bez doměnky o nepovšimnutých počitcích se popisná teorie stěžuje, nemá takový poukaz vědecké váhy.

Köhler dospívá k závěru, že je vědecko-technicky účelnější, k o n s t a n č n í d o m n ě n k y s e v z d á t a upnout všechen vědecký zájem k důkladnějšímu prozkoumání vztahu mezi popudem a zážitkem. Novější výzkum zdůraznil, že kromě popudů a činitelů periferně fyziologických uplatňují se tu také č i n i t e l é c e n t r á l n í, a že onen jednoduchý vztah mezi popudem a počitkem, jehož výrazem je konstanční domněnka, znamená jen krajní případy, získané izolací, laboratorní artefakty, v nichž centrální činitelé buď odpadají anebo jsou nemění a tím vlastně relativně indiferentní. Jak se centrální činitelé mohou uplatňovati, ukázal jako jeden z prvních E. R. J a e n s c h ve své — dnes již starší — knize o prostorovém vnímání.[8]) Na základě velmi přesných eksperimentů dospívá k závěru, že naše optické vjemové zážitky jsou závislé ve značné míře na směru, rozdělení a síle pozornosti, že mohou být změnami pozornosti dokonce kvalitativně měněny. Jaensch ovšem zase zachází do opravdové krajnosti, když vidí v pozornosti jediného činitele, který má vliv na počitky. Zákonitosti, ke kterým on dospěl, jsou interpretovány dnešní tvarovou psychologií již úplně jinak.

Jak tedy chápe stará psychologie p o č i t e k? Když k němu elementová psychologie rozborem dospěla, nezůstala po obsahové stránce jen při znaku relativní »jednoduchosti«, jak prvotně zamýšlel Wundt. Uplatňuje se v něm postupem doby pronikavě zřetel fyzikálně-fyziologický a genetický. Počitek je především funkcí určitého fyzikálního popudu působícího na určité smyslové ústrojí, za druhé počitek je s vývojového hlediska prvotní reakcí subjektu. (Tak na př. u Ebbinhausa.) Prvé pojetí naráží na značné potíže, chceme-li ho na př. užíti na počitkové zážitky snové, na halucinace, nebo iluze. Dále novější výzkum ukazuje, že t. zv. specifické energie smyslové nejsou konstantou, nýbrž závisí též na genetických podmínkách. Genetický moment v počitkovém starém pojetí je vůbec přehlížen, neboť počitky jsou chápány s tím starým dogmatickým objektivizmem jako neměné entity úplně nezávislé na zkušenosti subjektu. Ve skutečnosti však všechno duševní dění podléhá dřívější zkušenosti. Proto každý psychický fakt vyžaduje geneticky srovnávacího výzkumu. V pojetí dnešní psychologie počitek není výcho-

[8]) E. R. Jaensch, Über die Wahrnehmung des Raumes, 6. Ergänzbd. zur Zeitschr. f. Psych., 1911.

diskem vývoje, nýbrž naopak konečným výtvorem izolačního procesu,[9]) který štěpí přirozené celky. Jako pouhé artefakty nejsou počitky naprosto určeny tak, jak tomu stará psychologie učila. K těmto názorům dospívá nejen »tvarová« psychologie, nýbrž také psychologové jinak orientovaní. Uvádím na př. mínění E. R. Jaensche, opravdového odpůrce tvarové psychologie: »Domněka o »čistém počitku« na počátku se ukazuje jako neudržitelná konstrukce; stejně pak ovšem další dodatečný dohad, že zrakové vjemy normálního dospělého člověka v své nynější struktuře vznikly teprve dodatečným zpracováním tohoto »čistého počitku«. Největší díl toho, co je pokládáno za produkt »dodatečného zpracování«, je snad právě původní, a jednoznačné přiřaďování popudu a počitku, neboli »čistý počitek«, který platil za »původní«, jest — tak bychom mohli mnohem spíše říci — právě poslední, nikdy úplně dosahovaný, vždy v jisté vzdálenosti setrvávající cíl zpracování a vývoje.«[10])

Jaký je poměr klasické asociační psychologie k myšlení a jeho řádu? Přes to, že si asociační psychologie může činiti nárok na největší úplnost v soustavném zpracování psychických dějů, přece není jednotnou teoretickou budovou s pevnými a do podrobností souvisícími zákonitostmi, nýbrž je to spíše řada teoreticky nesouvislých, jen v užších výsecích uzavřených pravidelností, směrodatných pro duševní dění. Pokud se týká názoru, zda představový průběh je ovládán zákony představové reprodukce, vyjadřuje se vůdčí a autoritativní představitel asociační psychologie G. E. Müller takto:[11] »Mluvíme-li o tom, že se představový průběh dá převádět na zákony představové reprodukce, pak rozumíme těmito zákony nejen zákony asociace, substituce, perseverace, působení reprodukčních tendencí a pod., nýbrž předpokládáme při tom jako něco samozřejmého, co nepotřebuje teprve zvlášť býti zdůrazňováno, ještě dvě zvláštnosti vědomí, totiž předně t. zv. úžinu vědomí a za druhé jeho nestálost, t. j. onu vlastnost, že může týž stav nepřetržitě podržeti jen během velmi krátké doby. Do zákonů představové reprodukce musí být také zahrnut vliv v tomto spise tak často uváděný, jakým působí vnitřní pozornost (podléhající také zákonům asociace a perseverace) na objevování a zřetelnost představových obrazů. Jedná-li se dále o reprodukci mluvních učebných kusů, u nichž hrají určitou úlohu motorická zaměření (Einstellungen) a refleksní mechanizmy, pak přijdou ještě v úvahu také zákony platné pro vznik, chování a působení těchto zaměřeností a mechanizmů. Konečně rozumí se samo sebou, že se zde mluví o převádění představového průběhu na repro-

[9]) K. Koffka, Psychologie, str. 548. (V Dessoirově »Philosophie in ihren Einzelgebieten«.)

[10]) E. R. Jaensch, Wahrnehmungen und Biologie, Zeitschr. f. Psych., Bd. 93, str. 155.

[11]) G. E. Müller, Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufes, III. Teil, 1913, str. 425—426, pozn.

dukční zákony vždy jen s oněmi omezeními, jaká nutně plynou z našich dřívějších vývodů o spolupůsobení apsychonomních [12]) vlivů.«

Tentýž názor na vysvětlování duševního dění v rámci asociační teorie nalezneme u Henninga.[13]) Jak pronikavě ukázal O. Selz, je duševní dění v pojetí asociační psychologie soustavou nesčetných, difuzních, všemi možnými směry rozbíhavých reprodukcí. Nejobtížnější problém představového průběhu dá se vyjádřiti otázkou: jak to, že v daném okamžiku neobjeví se ve vědomí všechny možné představy s přítomnou nějak souvisící, nýbrž jen zcela určité? Každá asociace má určitou reprodukční tendenci, t. j. »tlačí« určitou představu do vědomí. Vedle toho eksistují ještě perseverační tendence, které vycházejí z představ ve vědomí právě minulých a drží je ještě v určité pohotovosti. Podle asociační teorie konkurující reprodukční tendence se navzájem potlačují a jen nejsilnější asociace může uvést do vědomí příslušnou představu. Zákonité potlačování slabších reprodukčních tendencí tou, která je právě nejsilnější, je jediným usměrňujícím činitelem v duševním dění podle klasické asociační psychologie.

Jak ale vysvětliti, že při řešení určitého myšlenkového úkolu dostavují se vždy správné představy? Zde si asociační psychologie pomáhá teorií, která má býti platná pro t. zv. spořádané myšlení a kterou O. Selz ve svých kritických, asociační psychologii překonávajících výzkumech [14]) nazval k o n s t e l a č n í. Jejím hlavním zástupcem je G. E. Müller. Podle této teorie při řešení nějakého myšlenkového úkolu zesiluje představa úkolová, cílová všechny reprodukční tendence, které se sbíhají v stejném konečném členu s reprodukčními tendencemi vycházejícími z úkolu. Její působení spočívá v tom, že stejnosměrné reprodukční tendence se zesilují. Toto působení nazývá O. Selz konstelačním. K o n s t e l a c e je tedy celkový duševní stav, který je výslednicí vzájemného zesilování a potlačování přítomných reprodukčních tendencí.[15]) Podle toho pojetí vycházejí z cílové představy reprodukční tendence, které působí určitý výběr. Představa úkolová nazývá se také jinak směrnou, neboť určuje směr. Činitelem, který podle asociační psychologie působí určitý řád v našem spořádaném myšlení, je tedy jen vzájemné zesilování, případně potlačování úplně izolovaných reprodukčních tendencí.

---

[12]) Apsychonomními vlivy míní G. E. Müller pochody látkové výměny, krevního oběhu, teplotových změn, tedy vlivy fyziologické, jež mohou do zákonitosti duševního dění zasahovati nevypočítatelným způsobem. Viz třetí díl jeho »Analyse der Gedächtnistätigkeit«, § 124.

[13]) H. Henning, Experimentelle Untersuchungen zur Denkpsychologie, Zeitschr. f. Psych., Bd. 81, 1919, str. 2.

[14]) Viz Selzovy knihy: Über die Gesetze des geordneten Denkverlaufs. Erster Teil. (Stuttgart, 1913.) Zweiter Teil: Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums. (Bonn, 1922.) Die Gesetze der produktiven und reproduktiven Geistestätigkeit. (Bonn, 1924.)

[15]) Otto Selz, Die Gesetze der produktiven und reproduktiven Geistestätigkeit. Bonn, 1924, str. 7.

Konstelační teorie naráží na veliké nesnáze všude tam, kde nejde jen o čistě paměťové řešení úkolu, tedy kde nelze předpokládati žádné asociační spojení mezi úkolem a řešením. Selhává však i v případech reproduktivního úkolového řešení. Příklad to objasní. Kdyby na př. šlo o úkol, nalézti k danému pojmu pojem opačný, na základě jakých asociací by mohla cílová představa přítomné reprodukční tendence zesilovati, příp. potlačovati? To jsou potíže, na které konstelační teorie nestačí. Selzovou zásluhou zůstane, že ukázal úplně jiné řešení, úplně jinou cestu, pro asociační psychologii ovšem neschůdnou. Oproti konstelační teorii vypracoval teorii kompleksní. Abych od tématu neodbíhal, nechávám jeho řešení prozatím stranou.

Také N. Ach[16]) dospěl k výsledku, že působení »úkolu« nemůže býti vyloženo prostředky asociační psychologie, když zjistil experimentálně, že i asociace značné síly mohou být překonány úkoly působícími proti nim. Na základě mnohonásobného opakování nechal na př .zkoušence osvojiti si páry bezesmysových slabik. Pak mu dal úkol, když bude eksponována prvá slabika takového osvojeného páru, vybaviti ne snad slabiku s ní sasociovanou, nýbrž novou, s ní se rýmující. Při určitém volním napětí mohlo být uvědomění sasociované slabiky potlačeno a žádoucí slabika do rýmu vytvořena.

Cit a vůle ve staré psychologii. — Analyzou dospělo se při výzkumu duševního dění vedle počitku ještě k druhému elementu, jednoduchému čili smyslovému citu. Většinou se mu přiznávají dvě kvality: libost a nelibost. Složené (vyší) city jsou pak chápány jako kompleksy, v nichž citový prvek je vázán na představovou (počitkovou) složku. V afektivní formě vyších citů silně se uplatňují počitky orgánové (viscerální) a kinesthetické. Vyší city jsou tedy převáděny na běžné elementy.

Vůle není vůbec pokládána za základní typ duševního dění, který by měl své vlastní specifické znaky vedle představ a citů, nýbrž je chápána jako kombinace jiných obsahů vědomí. Někteří badatelé převádějí vůli na představy. Na př. Spencer uvádí, že jednání je úmyslné, bylo-li před tím představované, jinak je neúmyslné. Podle Münsterberga neliší se volní děj nijak od představového průběhu. Proti tomu se právem namítá, že v asociačním průběhu, charakteristickém pro snění (na př. o budoucnosti) jistě nemáme vědomí chtění. Ribot a Janet pokládají volní akty za pohyby podmíněné soudy. S tím lze těžko srovnati fakt, že slabá vůle dochází k chtění nesnadno, i když její souzení probíhá hravě. G. E. Müller pokouší se vyložiti vnitřní volní jednání jen ze zákonů asociačních a z vlivu psychické konstelace. Z těchto pokusů je až příliš zřejmé, jak se tu uplatňuje jednostraný intelektualizmus, který ze záměrného jednání, pro člověka tak význačného, činí pouhou hru představového průběhu. Tu je důvod — jak správně pozna-

[16]) N. Ach, Über den Willensakt und das Temperament, Leipzig, 1910.

menává Koffka[17]) — proč se proti psychologii vysvětlující staví psychologie rozumějící. (Dilthey, Spranger, Jaspers, Erismann.)[18]) — Také je v psychologii tendence převáděti vůli na cit. Hlavním zástupcem citové teorie vůle je Wundt, jenž má za to, že volní akt je v podstatě afekt, který svým průběhem přivádí své vlastní řešení. Podle Ebbinghausa volní akt je kombinací počitků, představ a citů. Ve výzkumu nejnovější doby je ovšem volní akt charakterizován jako specifický zážitek.

Asociační psychologie zná v podstatě dva druhy prvků a asociaci jako jedinou souvislost. Pro starou psychologii vůbec je příznačné to mechanické, sumační, kusovité, věcně bezesmyslové spojování složek, při němž jen vnější činitelé rozhodují o celku. Jaký div, že smysl se tu úplně ztratil. A nikdo snad nebude chtít tvrdit, že by smysl v duševním dění neměl místa a oprávnění. To, co se v duševním dění přirozeně spojuje, není věcně libovolné a není podmíněno jen bezobsahovými činiteli (časovým sledem, opakováním, zvykem), nýbrž má svůj vnitřní řád a smysl, vycházející z celku, z celistvosti. Z kusovitosti, z agregátového spojení nelze dosáhnouti smyslu. To je nedostatek, který duchovědná psychologie právem vytýká psychologii přírodovědné. Smysl v duševním dění starou psychologií buď viděn není, anebo je-li uznáván, vede k jakési rozeklanosti a nejednotnosti duševního dění, jako na př. u Lindworského,[19]) jenž si třídí duševní dění ve dvě skupiny úplně od sebe odloučené. Prvá je vyznačena obsahovou lhostejností (t. j. nedostatkem smyslu), názorností a fyziologickou podmíněností. Jako příklad uvádí Lindworski záporný paobraz. Fiksujeme-li asi půl minuty na šedé podložce červenou homogení plochu, kterou pak odsuneme, uvidíme na jejím místě na šedé podložce doplňovací, t. j. zelenou barvu. »V červeni není nic, co by si žádalo zeleně,« praví Lindworsky.[20]) Jinými slovy: Kdyby místo zeleně byla viděna žluť, či modř, jistě by se nám to nezdálo protismyslné. Druhá skupina zážitků je u Lindworského vyznačena opačnými znaky: je smyslem nadalá (není obsahově lhostejná), je nenázorná a psychicky podmíněná. Na př. dvě stejné přímky žádají si, vedou k zachycení vztahu stejnosti. Tedy k názorným a fyziologicky podmíněným obsahům prvé skupiny přistupuje nenázorný a psychicky podmíněný obsah druhé skupiny.

Nedostatky asociační psychologie nejsou pozorovány teprve teď. Již od dob Wundtových byli si jich někteří starší psychologové vědomi a hleděli je překonat různým způsobem. Wundt je překonává pojmem »psychických jednot« a principem »tvůrčí syntézy«. Každý duševní útvar je podle něho více nežli agregát. V přírodním, anorganickém dění je

[17]) K. Koffka, Psychologie, str. 521.

[18]) Viz G. Störring, Die Frage der geisteswissenschaftlichen und verstehenden Psychologie, Leipzig, 1928.

[19]) J. Lindworsky, Theoretische Psychologie im Umriss, Leipzig 1926, zvláště str. 34—44.

[20]) Totéž, str. 34.

možno chápati složitost jako totožnou se součtem částí. Ale mnohost duševních složek tvoří vždy »relativně samostatnou jednotu«. Každý duševní jednotný útvar (vjem, volní jednání, věta obsahující smysl) má úplně nové vlastnosti, nevysvětlitelné z vlastností složek v něm obsažených. To míní v podstatě Wundt svou »tvůrčí syntézou«.

C. Stumpf se utíká k pojmu aktů čili funkcí, jimž mají být doplňovány pouhé »jevy«, t. j. počitky a představy. Duševními funkcemi míní na př. shrnování »jevů« v kompleksy, souzení, tvoření pojmů, city, chtění. Podle něho »analyza bezprostředně daného života zůstane neúplná, omezíme-li se na jevy, to co se k nim musí dodati, je úplně jiného druhu a tvoří jádro duševního života, jevy však pouhou slupku.«[21])

Štyrskohradecká škola, vycházející z Meinonga a Ehrenfelsa, zavádí do psychologického výkladu t. zv. produkční pochod, blíže nepopsatelný, jenž z mnohosti nespojených, vedle sebe daných počitků tvoří jednotné kompleksy tvarových představ a relací. Pojem produkce měl pomoci z nesnází, k nimž vede postulát jednoznačného vztahu mezi popudem a zážitkem. V jejich psychologické teorii nalézáme proto vedle představ vjemových a reprodukovaných ještě představy produkované, totiž tvary a relace (melodie, prostorové tvary, pohyby, představy podobnosti, různosti atd.). Řadu doplňků k principům staré psychologie přinesla také würcburská škola (Külpe, Marbe, Watt, Ach, Messer, Bühler, Schultze) při svém experimentálním výzkumu myšlení. Díky jejich plánovitému úsilí byla zjištěna řada specifických zážitků, hlavně nenázorných, na asociační souvislost nepřevoditelných. Tak byl lámán sensualistický předsudek, jakoby všechny obsahové zážitky byly jen názorné (počitkové) povahy. Oni ukázali, že porozumění slovům a slovním souvislostem, souzení, tvoření pojmů nebo volní jednání nelze vykládati myšlenkovými prostředky asociační psychologie. Asociační spojení mezi představami nemůže být na př. důvodem správnosti soudu, neboť — jak již J. S. Mill ukazoval — pak by tato správnost musila být věcí zvyku a ne rozumu.

Avšak u všech pokusů, jimiž měly býti nedostatky asociační psychologie napravovány, zůstávají základní principy staré psychologie intaktní. Sem tam se něco poopraví, něco dodá, ale základy jsou v podstatě uznávány. K principiální změně orientace v psychologickém výzkumu dochází teprve v novější době. Cílem mých kritických poznámek není a nemá snad býti znehodnocení staré psychologie. Je-li dnes příliš zřejmá nedostatečnost starých základních principů, je nutno spravedlivě uznat, že psychologie prošla etapami i nutnými i záslužnými. Diferenciace experimentálních metod a rozměry, do nichž se rozrostlo monografické zpracování psychologického materiálu, jsou jistě skvělou kapitolou v rozvoji této mladé vědy. A ozývá-li se dnes důrazně nutnost

[21]) C. Stumpf, Erscheinungen und psychische Funktionen, Abhandlungen der preuss. Akademie der Wissenschaften, 1906, str. 39.

změny v základních psychologických principech, neznamená to snad popření a úplné přerušení vědní kontinuity. Nové principy, o které se dnes v psychologii bojuje, nepřinášejí ani násilnou vědní revoluci, ani ukvapenou a nerozvážnou revoltu, nýbrž rostou zcela organicky z celkového vědního ústavu. Prokázati to, bude úkolem dalších úvah.

Prvé počátky tvarové myšlenky.

Nazírání na základní problémy a úkoly psychologie se v posledních patnácti letech změnilo tak pronikavě a zápas o ně je veden s takovou názorovou růzností, že se mluví o krisi psychologie. Tato nejednotnost a rozštěpenost dnešní psychologie je nejlépe znatelná ve sporu o tvarovou myšlenku. Problém tvaru (Gestalt) stal se opravdu ohniskem, z něhož se krystalisuje i vědomí nemohoucnosti staré psychologie i potřeba nové orientace úměrné zvláštní povaze duševního dění a logické struktuře duševědy. V počátcích tvarového výzkumu a diskuse o něm jde jen o odborné otázky. Mach, Ehrenfels, Schumann, Th. Lipps, ba ani štyrskohradecká škola se svou »produkční teorií« nejsou si ještě vědomi zásadního významu a důsledků tvarové myšlenky pro psychologickou teorii. Vývojová řada vede znenáhla od Macha, Ehrenfelsa, Lippsa, přes Corneliusa k lipské škole (s F. Kruegrem v čele) na jedné straně a k berlínsko-giessenské škole (Wertheimer-Kőhler-Koffka) na druhé straně. Kruegrovi náleží zásluha, že první zdůraznil již r. 1905/6 ve svých eksperimentálních studiích o konsonanci »celistvostní« ráz duševního dění a jeho spolupracovník Volkelt formuloval r. 1912, zřejmě pod jeho vlivem, zase první jasně a určitě pojem kompleksní (celostní) kvality. V dalším vývoji postupuje skupina Wertheimer-Kőhler-Koffka spěšnějším a také hlučnějším pracovním tempem, tak že dosahuje — poněkud předčasně — určité, třeba jednostrané, teoretické uzavřenosti a zaokrouhlenosti. Lipská škola však vyniká nad prvou zase logickým učleněním zejména na základě přesného rozlišení pojmů celku (celosti, celistvosti), tvaru a hlavně struktury, která je chápána ne jako pojem popisný, nýbrž vysvětlovací, totiž jako dispoziční základna zážitků. Aby historická kontinuita tohoto proudění pro dnešní psychologii tak charakteristického nebyla setřena, všimnu v této kapitole podrobněji prvých pokusů o tvarovou myšlenku.

a) Mach a Ehrenfels.

První, kdo tvarový problém nadhodil, byl E. Mach. Jeho kniha »Analyse der Empfindungen« obsahuje několik poznámek k optickému vnímání prostorových tvarů, jež byly bezprostředním popudem k Ehrenfelsově studii »Über Gestaltqualitäten«. Mach uvádí ve své knize, že jednou nadhodil ve společnosti fyziků a fyziologů otázku, proč geometricky podobné útvary jsou podobné také opticky. »Dovedu si docela dobře vzpomenouti,« píše Mach, »že se moje otázka zdála nejen zby-

tečná, nýbrž i komická. Nicméně jsem dnes právě tak jako tehdy přesvědčen, že tato otázka obsahuje celý problém tvarového vidění.«[22]) Mach uvádí ovšem, že jsou též případy, kdy útvary geometricky podobné opticky podobné nejsou. Na př. čtverec ležící na základně působí zpravidla jiným dojmem, nežli čtverec stojící na některém rohovém bodě, i když jsou geometricky úplně stejné. (Obr. 1.) Při své argumen-

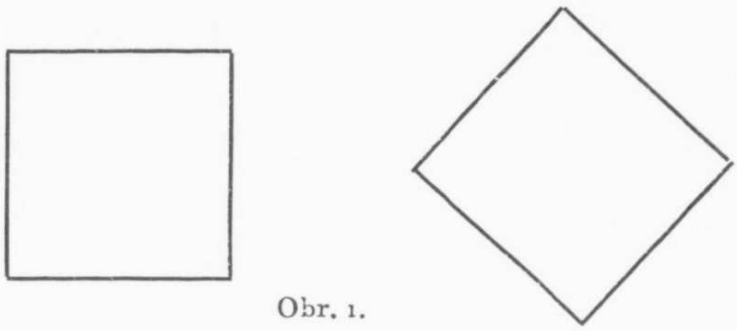

Obr. 1.

taci opírá se Mach o fakt, že při pozorování dvou stejných, ale různobarevných tvarů, na př. dvou různobarevných písmen, poznáváme ihned jejich stejnou formu přes barevnou různost. A příčina toho? »Je to stejnost směrů, která podmiňuje stejné prostorové počitky, jež vyznačují fyziologicko-optickou podobnost tvarů.«[23]) Paralelnost je tedy činitelem, který má vysvětlovati optickou podobnost. Psychickou působnost objektivní paralelnosti Mach blíže nevysvětluje. Jisté je, že Machův výklad přeceňuje vliv paralelnosti; psychologický výzkum ukazuje, že paralelní orientace je sice zvláště příznivou podmínkou podobnosti, ale ne jedinou.[24]) Vždyť dojem stejnosti vzniká i tehdy, když paralelní orientace není možná. (Obr. 2.) Způsob Machova řešení může

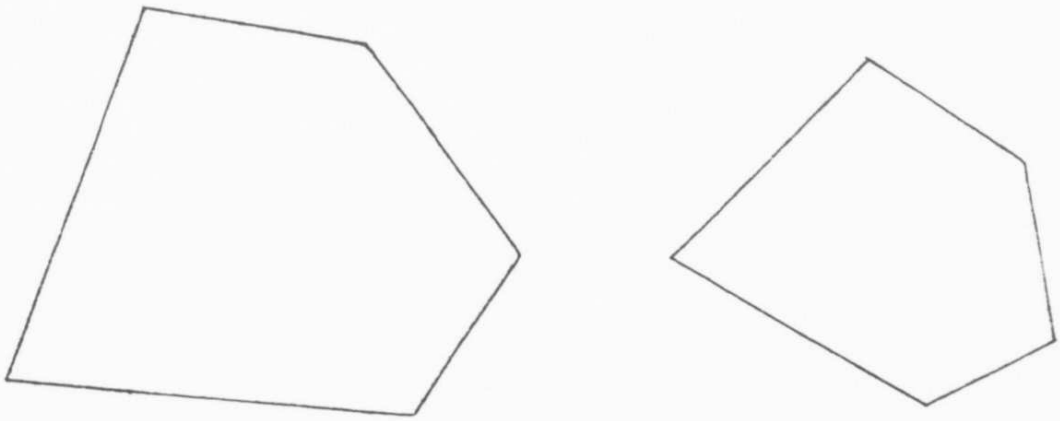

Obr. 2.

[22]) E. Mach, Analyse der Empfindungen, 6 vyd., str. 90.
[23]) Totéž, str. 87.
[24]) Blíže o tom K. Bühler, Die Gestaltwahrnehmungen I., Stuttgart 1913.

nám býti lhostejný. Zdůrazniti však při této příležitosti musíme jako nespornou zásluhu, že tvarový problém viděl a že jej správně nadhodil.

Myšlenky nadhozené Machem ujal se Ehrenfels a pokusil se formulovat a řešit problém tvaru v celém rozsahu ve své dnes proslulé práci »Über Gestaltqualitäten«.[25]) Vychází z otázky popisné psychologie, co je melodie nebo prostorový tvar, je-li to snad »pouhý souhrn elementů, anebo něco oproti nim nového, co sice eksistuje s tímto souhrnem, ale přece se dá od něho rozlišit.«.[26]) Je toho názoru, že představa melodie předpokládá určitý představový kompleks a sice sumu jednotlivých tónových představ s různými na sebe navzájem se pojícími časovými určeními. Precizuje pak otázku takto: »Dejme tomu, že tónová řada t_1 t_2 t_3 .... t_n je po svém průběhu chápána jedním vědomím S jako tónový tvar a dejme tomu dále, že by mimo to suma oněch **n** tónů, každý se svým zvláštním časovým určením, byla uvedena **n** vědomími v představu tak, aby každé z těchto **n** individuí mělo ve vědomí jen jednu z **n** tónových představ — naskytne se otázka, zdali vědomí S při chápání melodie uvádí v představu více než ostatní **n** individua úhrnem.«[27]) Přímým srovnáním je tato otázka ovšem neřešitelná, poněvadž není možno v jednom vědomí »shrnouti« to, co je dáno jednotlivě ve vědomí jiných individuí.

Důkazem (ovšem jen nepřímým) pro eksistenci zvláštních »tvarových kvalit« je Ehrenfelsovi podobnost melodií nebo prostorových tvarů při různosti jejich tonálního nebo místového základu. Podobnost za těchto okolností je mu neslučitelná s pojetím tónového nebo prostorového tvaru jako pouhé sumy tonálních nebo místových určení, čili jako pouhé sumy počitků. Usuzuje takto: »Je možno totiž předem tvrditi, že různé kompleksy elementové, nejsou-li o sobě nic jiného nežli jejich sumy, musejí býti tím podobnější, čím podobnější jsou navzájem jejich jednotlivé prvky.«[28]) Tomu však tak není ani u melodií ani u prostorových tvarů. V akustické oblasti na př. je možno vytvořiti počitkové kompleksy, jež sestávají z různých složek a dávají přes to tutéž melodii (melodie transponované tak, že není případně ani jediný tón společný), anebo na druhé straně zase takové kompleksy, jež sestávají z týchž prvků, jen pořadím změněných, a přece dávají různé melodie. Ehrenfelsův závěr: »Je tedy mimo pochybnost, že podobnost prostorových a tónových tvarů spočívá na něčem jiném než na podobnosti elementů. Proto musejí býti ony tvary také něco jiného nežli suma elementů.«[29]) To nové, co tu eksistuje na víc oproti pouhému souhrnu elementů, nazývá Ehren-

[25]) Christ. v. Ehrenfels, Über Gestaltqualitäten (Vierteljahrsschrift f. wissenschaftl. Philosophie, XIV, 1890, str. 248—292).

[26]) Totéž, str. 250.

[27]) Totéž, str. 252—253.

[28]) Totéž, str. 259.

[29]) Totéž, str. 260.

fels »t v a r o v o u k v a l i t o u« a definuje ji jako »takový pozitivní představový obsah, který jest vázán na přítomnost představových kompleksů ve vědomí, jež se skládají z prvků od sebe odlučitelných (t. j. představitelných jeden bez druhého).«[30]) Představové kompleksy nutné pro eksistenci tvarových kvalit nazývá jejich základem.

Když prokázal Ehrenfels (nepřímo) nesumační povahu tvarů, přihlíží též k jejich rozmanitosti. Dělí si je na časové a nečasové. K nečasovým čítá prostorové tvary, harmonie, barevné harmonie nebo disharmonie a j. K časovým změny barevné a světelné, změny místa, melodie, nehudební tvary (hřmění, praskání, vyslovená slova po stránce smyslové). Kromě smyslových vjemů zahrnuje do tvarových kvalit také zesilování a zeslabování libostí nebo nelibostí, změny představového obsahu (podle určitého směru) nebo jeho trvání, relace, pojmové útvary a volní jednání. Rovněž podobnosti ve výtvorech přírodních nebo člověkových, pokud se na ně díváme s hlediska stylu, chápe jako tvarové kvality.

Na konec všímá si Ehrenfels ve své studii také významu tvarových kvalit v duševním životě člověkově. Větší část slovního pokladu je podle něho výrazem tvarových kvalit. Na př. pojmy změny a trvání vznikly abstrakcí z časových tvarů. Proto každá jejich specifikace, tedy každé sloveso, označuje nějaké tvarové kvality. Podobně podstatná a přídavná jména. Tvarové kvality obsahuje i většina našich pojmů. Ony také lépe ulpívají v paměti nežli elementy. Podle tvarových kvalit probíhají naše asociace (zákon podobnosti!). Ve výtvorech fantazijních uplatňují se zejména tvarové kvality oproti pouhým elementům. Duch, který nově spojuje psychické elementy, vyvíjí více než pouhé kombinace nebo interpolace mezi danými členy, tvoří nové (umělecké výtvory!).

Zmínil jsem se již, že Ehrenfelsův důkaz tvarových kvalit je jen nepřímý. Ehrenfels byl si vědom, že není možno provést přímé srovnání tvarového zážitku s amorfním počitkovým agregátem, poněvadž ho ve vědomí nemáme. Zjištěním specifických tvarových zážitků narazil však Ehrenfels na nemohoucnost agregátového, sumačního chápání kompleksních duševních jevů a v tom je jeho geniální postřeh. K podrobnějšímu výzkumu tvarů ovšem již nedospěl.

Ehrenfelsova iniciativní myšlenka vzbudila přirozeně silnou odezvu. Mezi prvními, kteří zahájili diskusi o této otázce, byli Meinong a Schumann. M e i n o n g[31]) se v podstatě postavil na stanovisko Ehrenfelsovo. Tvarovou kvalitu nazývá obsahem fundovaným a Ehrenfelsův základ tvarových kvalit (t. j. kompleksové elementy) nazývá obsahy fundujícími. Fundované obsahy nejsou v jeho pojetí sumami elementů, ale také ne sumami relací mezi nimi. Podle Meinongovy teorie fundované předměty jsou ideální povahy, neeksistují, nemohou tedy býti vní-

[30]) Totéž, str. 262.
[31]) A. Meinong, Zur Psychologie der Komplexionen u. Relationen, Zeitschr. f. Psych., Bd. 2.

mány, nýbrž jsou výsledkem představové produkce. Schumann[32]) dal diskusi nový popud, když 1898 uveřejnil (podle přednáškových záznamů) G. E. Müllerovu abstrakční teorii a odmítl Meinongovy ideální předměty čili předměty vyšího řádu. Byl toho názoru, že působení kompleksu je podmíněno hlavně relacemi složek a zamítal zvláštní pozitivní představový obsah přistupující k elementům. V polemice takto vzniklé hájí Meinong[33]) svoji teorii. Cornelius[34]) zaujímá jakési prostředkující stanovisko, neboť pokouší se vyvoditi tvarové kvality z Schumann-Müllerovy abstrakční teorie. Abstrakce spočívá podle něho ve vědomí podobnosti. Proti Corneliusovi vystoupil Th. Lipps[35]) s tezí, že podobnost naopak předpokládá abstrakci. Ve stejném smyslu asi se ozval Mally.[36]) V dalším průběhu odbočuje diskuse mezi Meinongem[37]) a Corneliusem[38]) na problém abstrakce. K vlastnímu tématu vrací se později zase A. Gelb,[39]) jenž shrnuje výsledek diskuse a dospívá k názoru, že vedle smyslových dat a jejich vzájemných relací není v kompleksu jiných obsahů deskriptivně zjistitelných.[40]) Od iniciativního vystoupení Ehrenfelsova problém tvaru tedy z psychologie již nezmizel, naopak stal se předmětem soustavného a plánovitého výzkumu a dnešní literatura o něm nabyla ohromných rozměrů. Sander na př. uvádí v bibliografickém dodatku ke svému referátu o eksperimentálních výsledcích tvarové psychologie přes 500 publikací.[41])

Ale vraťme se nyní zase k obsahu Ehrenfelsovy studie. V celku nelze říci, že by přinesla mnoho pozitivního k řešení tvarového problému; naopak, je plná nejasností, neurčitostí a mezer. Závažným nedostatkem je, že zůstává u něho nevyjasněna obsahová stránka tvarů, tedy popis všech dat vědomí, které lze zjistiti, když mnohost elementů tvoří celek do sebe uzavřený a jednotný. Ehrenfels se spokojuje negativním zjištěním, že tvary nejsou jen agregáty, jen sumy elementů. Jejich pozitivní určení je nepostačující. Marně pátráme u něho po otázce, co vlastně je nutno pokládati za elementy čili složky kompleksů, zda

[32]) Fr. Schumann, Zur Psychologie der Zeitanschauung, Zeitschr. 1. Psych., Bd. 17. (1898), Beiträge zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen, Zeitschr. f. Psych., Bd. 23.

[33]) A. Meinong, Über die Gegenstände höherer Ordnung, Zeitschr. f. Psych., Bd. 21.

[34]) H. Cornelius, Über Gestaltqualitäten, Zeitschr. f. Psych., Bd. 22, 1900.

[35]) Th. Lipps, Zu den Gestaltqualitäten, Zeitschr. f. Psych., Bd. 22. Th. Lipps, Einheiten u. Relationen, Leipzig 1902.

[36]) Mally, Abstraktion und Vergleichung, Arch. f. syst. Philos., 6.

[37]) A. Meinong, Abstrahieren und Vergleichen, Zeitschr. f. Psych., Bd. 24.

[38]) H. Cornelius, Theorie der Abstraktion, Zeitschr. f. Psych., Bd. 24.

[39]) A. Gelb, Theoretisches über Gestaltqualitäten, Zeitschr. f. Psych., Bd. 58, 1911.

[40]) A. Gelb, str. 57.

[41]) F. Sander, Experiment. Ergebnisse der Gestaltpsychologie (Bericht über den X. Kongress für experim. Psychologie, Jena, 1928).

jen samostatné obsahy (na př. počitky), či také nesamostatné, získané abstrakcí (na př. intenzita počitková), nebo snad i vztahy mezi nimi? Ehrenfels ukazuje, že melodie nebo prostorový tvar je něco víc než pouhý souhrn elementů, něco oproti nim nového a označuje toto nové jako tvarovou kvalitu. Definuje ji jako »takový pozitivní představový obsah, který je vázán na přítomnost představových kompleksů, jež sestávají z prvků od sebe odlučitelných«. Nikde však nenalezneme u něho bližšího popisu a také z celkové souvislosti jeho argumentace je nemožné dopátrati se bližšího obsahového určení tvarové kvality.

Co je tedy tvarová kvalita a co jsou elementy jako její základ? Ehrenfels píše, že »melodii dělá přechod od tónu k tónu v určitém pořadí«[42]) a že onen přechod, který je něčím jiným, než součtem tónů, byl by jen jiný výraz pro tónový tvar, tedy pro ten pozitivní představový obsah. Z této formulace možno souditi, že elementy nutno rozuměti jen absolutní tónové obsahy, kdežto relace mezi nimi že náležejí do »tónového tvaru«. Z celé souvislosti Ehrenfelsovy studie dá se však též předpokládati, že míní tvarovou kvalitou něco více než souhrn vztahů, zejména když zdůrazňuje »jednotný charakter« tvarů oproti stejně veliké a stejně uspořádané řadě elementů, v níž charakter jednoty chybí. Vyjdeme-li z tohoto pojetí, pak bychom musili počítati relace zároveň s počitkovými obsahy k tvarové základně čili k elementům a onen »pozitivní představový obsah« musil by pak znamenat nějaký nový obsah. V tomto důležitém bodě však narážíme na nepřekonatelné obtíže, poněvadž Ehrenfels nepodává pražádného důkazu o eksistenci tvarové kvality jako nového obsahu vedle relací.

Stejně zarážející je jiná nejasnost Ehrenfelsovy argumentace. Důkaz pro eksistenci tvarových kvalit u prostorových tvarů provádí obdobně jako u melodií. Je-li »základem« melodie souhrn tónů, je základem prostorových tvarů souhrn místových určení. Podle Ehrenfelsa dá se plocha rozděliti v nekonečný počet bodovitých místových hodnot. Jsou-li však u melodie i jednotlivé tóny i tvarová kvalita názorné, je u plochy názorná jen tvarová kvalita, kdežto bodovité místové hodnoty jsou pouhými fikcemi, které nejsou bezprostředně dané. Narážíme tu tedy zřejmě na nejasnost, jak těmito nenázornými fikcemi vyložiti názornost plošného tvaru. Podobně se rozkládají pohybové vjemy v prvky nekonečně krátkého trvání, vesměs tedy fikce, jimž se popisná psychologie musí vyhýbat.

Základním nedostatkem Ehrenfelsovy práce však je, že nevěnoval dostatečné pozornosti otázce relací, zejména že neukázal, počítá-li je k elementům či k tvarovým kvalitám samým. To je otázka, která v dalším vývoji nemohla zůstat nepovšimnuta. Odtud zájem o relace v počátcích diskuse o tvar. C. S t u m p f dotýká se ve své známé studii »Erscheinungen und psychische Funktionen« také tohoto problému, ale

[42]) Ehrenfels, str. 260.

místo »tvarových kvalit« užívá výrazu »formy« a chápe je jako zvláštní případy souhrnů (Inbegriffe), u nichž se objevují věcné vztahy mezi jednotlivými členy, na rozdíl od vztahů pouze mechanických.[43])

b) Cornelius a Lipps.

H. Cornelius[44]) věnuje již r. 1897 pozornost tvarovým zážitkům. Ukazuje, že znaky kompleksu jsou odlišné nejen od znaků každé jednotlivé složky, nýbrž i od sumy těchto znaků. Z faktu, že kompleks je v podstatě obsahový soubor, v němž eksistují určité vztahy, které se nedají prokázati na jednotlivých obsazích, usuzuje Cornelius, že každý kompleks je vyznačen znaky, jimiž se liší od pouhé sumy vlastností zjistitelných na složkách. Tyto vlastnosti kompleksů, podmíněné relacemi složek, nazývá tvarovými kvalitami čili fundovanými znaky.[45]) (Meinongův termín »fundované obsahy« zamítá.) Corneliova formulace není také dosti jasná a určitá, svádí příliš snadno k dohadu, že předpokládá nějaké obsahy fenomenální povahy, jež by přistupovaly na víc k absolutním smyslovým obsahům a relacím. Převádění tvarových kvalit na relace u Corneliusa není možné už z toho důvodu, že relace samy jsou podle jeho nazírání tvarovými kvalitami. Píše výslovně: »Kdo tedy chce tvarové kvality všeobecně nahraditi relacemi, chce ve skutečnosti převáděti jejich veškerost na určitou třídu.[46]) Jiným význačným bodem Corneliusovy teorie jest, že řadí i city k tvarovým kvalitám. Citové zabarvení jakéhokoliv zážitku je mu tvarovou kvalitou našeho celkového obsahu vědomí.[47]) Tento názor o citu jako kompleksní kvalitě daného zážitkového celku přejal a rozvedl později Corneliusův žák Felix Krueger.[48]) Corneliusova psychologická teorie je mimo to zajímavá také tím, že popírá již tehdy jednoznačnost přiřaďování mezi popudem a počitkem.[49]) Stejně překvapuje pronikavost, s jakou si uvědomuje nedostatky atomistické psychologie.[50])

Pokusem čistě individuálním, který neměl význačnějších vědeckých vlivů, zůstal Lippsův výklad vnímání prostorových forem. Ve své knize »Raumästhetik u. geometrisch-optische Täuschungen«[51]) podává Th. Lipps vedle estetického zřetele také psychologický výklad optického dojmu, jaký máme z geometrických forem. Význačný rys jeho teorie

[43]) C. Stumpf, Erscheinung und psychische Funktionen, Abhandlungen der Königl. preuss. Akademie der Wissenschaften, 1906, str. 29.
[44]) H. Cornelius, Psychologie, Leipzig, 1897, zvláště str. 70, 164.
[45]) Totéž, str. 70.
[46]) Cornelius, Über Gestaltqualitäten, Zeitschr. f. Psych., Bd. 22, str. 116.
[47]) Cornelius Psychologie, str. 76.
[48]) F. Krueger, Das Wesen der Gefühle, Leipzig, 1929.
[49]) Cornelius, Psychologie, str. 191, 296, 297.
[50]) Totéž, str. 180.
[51]) Th. Lipps, Raumästhetik und geometrisch-optische Täuschungen, 1897.